Червневий ранок Львова розпочинався на його майже пасторальних околицях із першим посвітлінням неба: запізнілі соловейки, мов ті диригенти, святі у своїй наївності щодо музикальних здібностей підопічних, намагалися вкотре запропонувати всім абсолютну досконалість звукової симфонії; голосисті кури, усім обурені ґелґотливі гуси та індики в шпихлірах[1] долучалися у свій спосіб до прославляння нового дня; про щось веселе рохкали свині, поспішаючи в смачну багнюку Полтви; їм страшенно заздрили на весь світ численні єврейські кози, для яких найсмачніша трава починалася за межею досяжності мотузки; сонні дітлахи гнали флегматичних корів на випас… Сонце поважно несло своє тіло вгору, заглядаючи на червоні черепичні дахи центру й даючи сигнал до життя, — і вищий Львів починав додавати свої звуки: басовито шургали мітли двірників, хором вуркотіли у скверах вгодовані голуби, ритмічно цокали підкови вифранчених коней львівських фіакрів, ніжним сопрано входив час від часу дзвіночок неквапливого трамваю…

Важкі коричневі із золотим гаптуванням штори в помешканні Зільберманів по вулиці Святої Софії надійно оберігали дім від заздрісних очей та довгий сон його мешканців.

---

[1] Комори. (*Тут і далі прим. авт.*)

Їм не було нагальної потреби рано вставати, їхні статки дозволяли не знати особливостей життя та утримання худобки й птиці — це було життєвим мішком бідніших євреїв з околиць. Зільбермани накопичили величезний досвід багатьох поколінь у ювелірній справі; предки їхні розпочинали як майстри з обробки діамантів у середньовічній Голландії, і поступово Європа, яка в муках і з муками для євреїв шукала своє політичне й релігійне обличчя, брутально й жорстоко виплюнула їх у свою тиху східну провінцію. І Аарон, син Якова, продовжив сімейну справу Зільберманів: він був власником невеликої, на десятьох майстрів, ювелірної фабрики та двох магазинів у центрі Львова. З того сім'я мала солідні прибутки, які не заведено обговорювати ні з ким. Правила хорошого тону передбачали таку розмову під час зустрічі:

— Як ваші справи, шановний Леві? Як здоров'я Сари, діточок?

— Усе у волі Творця, шановний Аароне, дякую, потихеньку.

— А як ваша комерція?

— Та щось не йде клієнт, здрібнів: чи то менше їсти почали, чи більше економити… А як там ваше золотосрібло, шановний Аароне?

— Що ви, Леві! Якщо вже й на продуктах економлять…

При цьому обоє співчутливо й із розумінням посміхалися, тому що лукавили взагалі-то обидва, бо не заведено в євреїв хизуватися своїм добром, і на те купа причин, і заздрість одноплемінників серед них точно не остання в списку, але вміння вести м'якенькі й тактовні розмови шліфувалося у своєму середовищі, щоб вижити в іншому…

Ранок уже мав усі права називатися днем. Сита червнева муха з монотонним гулом носила своє волохате тіло по

кімнаті Давида, а той спав міцним сном, як спиться тільки в щасливому дитинстві здоровому хлопаці. Муха влетіла в павутиння й уперто намагалася звільнитися; звук її став роздратованим й уривчастим. Давид розплющив очі й філософськи споглядав на її страждання. Муха, знесилюючись, змінила тональність на вищі благальні ноти, але чорний прудкий палач уже поспішав до неї з глибин куткової схованки… За хвилю муха стала сніданком павука.

«Цікаве життя… — подумалось Давидові. — Адже і тобі сьогодні написаний кінець. А ти того не відаєш, герой».

Сьогодні був особливий день — день наведення краси й ладу для дому, його начиння й нутрощів і для всіх його мешканців, який не залишав жодних шансів пилу, бруду, павукам, окису срібла на коштовному столовому сріблі, брудним нігтям, волоссю, заплямленому одягу… Сьогодні була п'ятниця, і ввечері, із заходом сонця, наставав Шаббат — святий день Суботи, коли Бог велів відпочивати, думати про душу, молитися… А ще це була не лише п'ятниця, 20 червня 1941 року — сьогодні йому, Давиду, виповнювалося тринадцять років і один тиждень, і він офіційно ставав дорослим: коли євреї збираються для читання Тори в синагозі, їх має бути щонайменше десять, і тепер Давид мав повне право бути десятим. Він вестиме розумні бесіди з тлумачення Тори з найбільш поважними членами львівської громади, набиратиметься досвіду від найрозумніших людей і сам колись стане таким. Глибока повага до старших керувала життям Давида, і цей стриманий і ввічливий хлопець став би зразком і окрасою виховання будь-якої родини за межами національності… На честь майбутньої події на завтра були запрошені гості — близькі друзі Зільберманів. День мав бути насиченим, потрібно було вставати.

Давид промовив молитву після сну: «Моде ані… (Дякую Тобі, Царю живий і вічносущий, за те, що ти повернув мені мою душу милосердно. Велика віра в Тебе!)» — і опустив ноги на розкішний перський килим, який із часом ставав, як і все дорогоцінне, ще гарнішим і коштовнішим, й у випадку можливої скрути мав перетворитися на гроші; як, утім, і дороге дзеркало в позолоченій старовинній оправі. Та і, зрештою, в п'ятикімнатному помешканні Зільберманів не було дешевих чи випадкових речей: «Ми не настільки багаті, щоб купляти собі дешеві речі», — любила повторювати бабуся Циля. Дзеркало було гідним обрамленням до красивого обличчя Давида: виразні очі кольору міцної кави випромінювали впевненість і доброзичливість і гармоніювали з гарною світлою, як у більшості польських євреїв, шкірою, а чудовий овал обличчя, високий лоб, чорне хвилясте волосся, пропорційна тілобудова довершували образ хлопчини, і дедалі частіше на ньому затримували зацікавлені погляди дівчатка чи естетично налаштовані старші пані.

П'ятничний день мав свій усталений для кожного члена сім'ї припис до дії: Давид, як і всі, мусив прийняти мікву, ванну з дощової або джерельної води, і — це було святе! — підстригтися у фрезієра Зілмаха, хоч, власне кажучи, і стригти особливо не було потреби, але це був ритуальний вияв і поваги, і підготовки до Шаббату, потім із батьком він ішов до синагоги, опісля — суботня молитва та святкова вечеря.

Давид поспішив на сніданок. На просторій кухні з різьбленими дубовими меблями вже поралася бабуся Циля, яка понад усе любила в житті дві речі: своїх онуків — Давида й Мірочку — і свій посуд. Маленька, товстенька, з грушоподібною фігурою («Тут — метр п'ятдесят, а тут — три», — самокритично говорила у швачки), вона нагадувала великий

і смачний пончик на Хануку, і пропорційними до розмірів тіла були її доброта та оптимізм, за що її безмежно любили онуки — Давид і особливо Мірочка. Проте сьогодні, по праву п'ятниці, переважала любов до посуду. Якби завідувач якоїсь ресторації опинився на кухні в Зільберманів, з ним би стався інфаркт… нервовий зрив… нескінченна гикавка… перетворення на соляний стовп… або ще якась неприємна хвороба, спровокована страшенними й невимовними заздрощами: посуду, та ще й якого! — тут було принаймні на три заклади екстракласу. Баняки мали чотири місця локації, і в кожного було своє святе призначення — носити в собі лише певну страву. У баняках для м'ясних страв не можна було готувати молочні, і навпаки; навіть їхнє сусідство Циля вважала гріховним. Улюбленим її заняттям було мити їх і начищати до такого блиску, що вони ставали як дзеркало, та коли бабуся Циля бачила в них своє відображення, то чомусь зітхала… печать блаженства тимчасово залишала її усміхнене симпатичне личко, і наставала черга нового об'єкта п'ятничної любові та нової порції блаженства. Опісля вичищувалися два срібних столових сервізи, протиралися благородні мейсенські фарфорові сервізи; келихи з богемського скла залишалися для протирання Естер.

У п'ятницю в бабусі Цилі був ще один обов'язковий ритуал — закупи продуктів для святкування Шаббату, і, незважаючи на готовність слухняної та люблячої невістки Естер перебрати цей обов'язок на себе, Циля не віддавала цю функцію домашнього інтенданта — вона стала для неї можливістю неперевершеного виходу у світ у товаристві улюбленої Мірочки — задля її щастя старенька була готова на все-все, навіть згадати далекі часи дитинства в танцювальній балетній школі та продемонструвати майже шпагат чи кумедно походити на пальчиках у древніх пуантах…

На кухню вкотилася кулька найбільшої бабусиної втіхи — десятирічна Міріам, Мірочка — повненька, життєрадісна дівчинка, із зовнішністю, що дещо не вписувалася в канони єврейськості: світло-каштанове хвилясте волосся й великі сині очі, які випромінювали стільки усміху, що не можна було залишатися серйозним.

Мала кинулася на шию бабусі:

— Бабусю, а ми з мамою вже прийняли мікву! А ти?

— А для твоєї бабусі наша міква вже маленька, мені треба ве-е-елику, — жартує бабуся.

— Я виросту й побудую тобі цілий басейн! — пообіцяла Мірочка. — Де моя каша?

— Ось, ось, радість моя, — з невимовним бажанням догодити улюбленій онуці Циля підсовує тарілку з манною кашею.

— У нас що, гроші закінчились? — хитрувато скошує сині оченята Міра.

— Боронь Боже, що ти, Мірочко! — удавано жахається бабуся.

— А чому каші так мало?..

— Мірочко, треба менше їсти…

— З якого дива? — обурилася Міра.

— От будемо минатися ти і я — та й у дверях застрягнемо, що тоді?

— І ото є та дурниця, через яку я маю їсти менше каші?! Та ми відчинимо другу половинку дверей… Бачиш, бабусю, як це просто! — захищала свій апетит Міра.

— Шалом, мамо. — У кухню зазирнула невістка Цилі — тендітна Естер, яка ідеально припасувалася до сімейства Зільберманів, мов смачна випічка до запашної кави.

Спочатку її уподобала Циля — за те, що вона та її сім'я відповідали всім канонам добропорядності, бо найвище

призначення жінки на цьому світі — не лише народити, а й виховати продовження роду, дати розуміння десяти Заповідей Божих, увести в складний світ трьохсот шістдесяти п'яти заборон і двохсот сорока восьми рекомендованих приписів іудаїзму. Мати ставала тією посудиною, яка трепетно зберігала заповіді народу й наповнювала їхньою мудрістю нові паростки поколінь. Навіть якщо сім'я була змішана, національність дитини визначали виключно по матері: мати визнавалася більш важливою й відповідальною людиною у формуванні дитини; і навіть назва мови ідиш «маме-лаш» перекладається як «мамина мова»… Тому лагідна, але наполеглива за характером Естер була в розумінні Цилі ідеальною кандидаткою в дружини для єдиного сина Аарона, який слухняно виконав пораду мами, і тепер Циля, як кожна жінка, тішилася згоді в сімействі й найкращим у світі онукам… Чи кохала Естер Аарона? На це запитання вона сама би довго думала, а відповідь би не складалася з одного щирого й простого «так»: цей шлюб був потрібен їм обом як, насамперед, гідне продовження роду. Батьки сказали — діти зробили… Тож що воно, ота любов, ніхто особливо не парився… Живи просто: молись, рости дітей, примножуй добробут…

Естер лагідно посміхнулася двом дуже подібним коханим людям, хоча посміхалася вона завжди, навіть тоді, коли щось боліло, — цей рідкісний дар робив її унікальною для співжиття, бо всі люди, свідомо чи несвідомо, роздратовані чи неврівноважені, самі тягнуться до тих, хто усміхнений, задоволений і не жаліється. Естер не жалілася ніколи, і нікому на думку не спадало спитати, чи вона чимось не задоволена, чи щось не так… У Естер завжди було ВСЕ ТАК. Хоча… у неї, дійсно, усе було добре. Живучи до заміжжя в біднішому єврейському квар-

талі, Естер бачила і страждання хворих людей, які не могли оплатити лікування, презирство й нерозуміння з боку інших, корінних мешканців, відчувала страх після побитих каменями шибок… Естер навчили не цуратися ніякої чорної роботи: «Добре все вміти… Хто зна, дитино, де твоє буде», — примовляла мати, і дівчина до заміжжя відпрацювала справжньою єврейською Попелюшкою…

Вдалий шлюб повернув до неї життя кращою своєю стороною, тож чого вона вже точно не хотіла, то це повернення в минулі молоді роки. Тепер вона мала все те, чого не було замолоду: вчасне лікування, відповідних сусідів, багатий гардероб, коштовності до нього — до кольору, до вибору, а найголовніше — чудову сім'ю. Жінка добре плела і спицями, і гачком, і сімейство було зігріте не лише її добрим словом і ласкою, а й розкішними плетеними светрами.

Сьогодні на Естер лежали обов'язки прибирання великого помешкання й готування їжі, і розпочала вона з приготування хали — ритуального хліба, без якого Шаббат — як небо без місяця. Естер вправно зачинила опару, накрила серветкою й поспішила на прибирання кімнат. На допомогу Естер у п'ятницю під обід зазвичай приходила служниця — полька Ядвіга, але впорядкування спалень і кабінету чоловіка Естер не могла довірити нікому: часто Аарон брав зразки прикрас, коштовних каменів додому і в компанії батька, Якова Зільбермана, і Давида, продовжувача сімейної справи, розробляв нові зразки; інколи приходили багаті люди, які не хотіли розголосу, і купляли щось для себе — коштовності вдома були практично завжди, і таємниця їх домашнього існування зберігала спокій, а можливо, і саме життя Зільберманів.

У цей час бабуся Циля зі своєю улюбленицею вирушили на закупи. Вони обидві отримували велику насолоду